

Opponensi vélemény Kende Anna "The social and psychological underpinnings of achieving change in intergroup relations" (Társadalmi és pszichológiai tényezők szerepe a csoportközi viszonyok megváltoztatásában) c. akadémiai doktori védésre angol nyelven benyújtott értekezéséről.

Az értekezés szerzője több szempontból sem könnyíti meg az opponens dolgát. Nehéz egy értekezésről az opponensi véleményektől megkövetelt terjedelemben írni, ha az értekezés eleve nem hosszú, esetünkben 166 oldal. További nehezítő körülmény, hogy a 166 oldalon 28 oldalnyi táblázat, és 11 ugyancsak méretes ábra található, a hozzájuk fűzött, inkább lábjegyzetbe való rendkívül alapos és precíz magyarázatokkal. A kutatásokra 2015 és 2020 között került sor, ami garantálja az eredmények frissességét. Összesen nyolc kutatás eredményeivel ismerkedünk meg. Az egyes kutatások műfajai különbözőek, vannak kismintás kérdőíves vizsgálatok, nagyobb mintán végzett nemzetközi összehasonlító ugyancsak kérdőíves vizsgálatok, s a nyolc kutatás között találunk egy igen szellemes kísérletet is.

Az értekezés láthatóan nem egy alkotói lélegzetvétellel született, szövege egymást követően végzett, ám szoros logikai rendet követő kutatások alapján írott cikkekre épül. A cikkek tudatos építkezésre valló kutatási stratégiáról tanúskodnak, mely a társadalmi és pszichológiai tényezők szerepét célozta feltárni a csoportközi viszonyok megváltoztatásában. A disszertáció szövegét egybeolvasva kiderül, hogy az empirikus tényanyag alapvetően magyarországi válaszadóktól származik, de azoknak csak egy meghatározott, speciális szegmense vett részt a kutatásban.

A kutatások a csoportközi viszonyok szociálpszichológiai kutatásának a múlt század 70-es éveiben Henri Tajfel által lefektetett elméleti paradigmájába illeszkedve a saját és a másik csoport közötti helyzetből adódó előítéletesség, sztereotípiák képződésétől az identitásig vezető utat követik nyomon, miközben a szerző figyelembe veszi a Tajfel életművének lezárulását követő legújabb szakirodalmi fejleményeket is. Az első két kutatás a roma ellenesség szerkezetét rekonstruálja Magyarországon és hat európai országban, melyek sorában Magyarországon kívül ott látjuk Romániát, Szlovákiát, Norvégiát, Olaszországot és Spanyolországot. A harmadik kutatás egy eredeti kísérlet keretében azt a kérdést vizsgálta, hogy az előítéletességet csökkenti-e ha az egymáshoz képest külső csoporttagnak minősülő kísérleti személyek közvetlen kapcsolatba lépnek és személyes információkat osztanak meg egymás számára magukról kölcsönösen. A negyedik és az ötödik kutatásban az adott kutatási paradigmán belül a kutatási probléma köre tágult, s a disszertáns érdeklődése az Európában nem honos, európai letelepedésre készülő, muszlim bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök feltárására fókuszált. Ez egyúttal azt is magával hozta, hogy a vizsgálat homlokterébe került a bevándorlás hírei és reprezentációja által aktivált nemzeti és az európai identitás.

A hatodik és a hetedik kutatás tovább bővítette a vizsgálati spektrumot, felvetve nemzeti identitás etnikai és politikai kétféle változatának lehetséges differenciális hatását a többség és a kisebbség ellen vagy mellett, való kollektív cselekvésben való részvétel valószínűségére. A nyolcadik kutatásban a szerző elhagyta az attitűdök, nézetek kényelmesen bejárható terepét és az eredetileg La Piere által felvetett gondolat nyomán azt vizsgálta, hogy van-e kapcsolat a menekültek önkéntes megsegítésében tanúsított aktivitás és a menekültekkel kapcsolatos morális meggyőződés, segítő önazonosulás valamint a korábbi segítő akciókban való részvétel között.

A nyolc kutatás eredményei az adott elméleti paradigmán belül meggyőzőek, s főleges lenne minden esetben azokat felsorolnunk. Új eredmény annak kimutatása, hogy az előítéletesség redukciója jóval nehezebb, ha a többség az előítéletességet normálisnak, bevett érületi mintának tartja, szemben azzal, ha az előítéletesség erkölcsi normába ütközik. Ezen a nyomon érdemes elindulniuk azoknak, akik az előítéletesség mérséklésére törekszenek. Ugyancsak érdekes és új eredmény, a romákkal szembeni előítéletesség kialakulásában és működésében ellentmondásos funkciót betöltő kulturális komponens elemzése, mely ráadásul országonként kontextus függően manifesztálódik. Kiemelendő a disszertációban ismertetett nyolcadik vizsgálat, mely a 2015-os őszi menekültválság által facilitált önkéntes segítők motivációt tárta föl, melyek sorában a segítségnyújtás morális kötelezettsége, a korábbi segítségnyújtó akciókban való részvétel és a segítőként történő önazonosítás tényezőit találjuk.

A disszertáció érveinek érvényesülését jobban elősegíthette volna, ha a szerző a csoportközi viszonyok steril, kísérleti módszerekkel kidolgozott paradigmáján alapuló empirikus kutatási eredményeit szélesebb társadalmi kontextusba helyezi, miáltal az "ingroup" -"outgroup" differenciáció következményeiként tárgyalt kategorizációs és sztereotipizációs folyamatok a lejátszódásukat meghatározó makro, mezo és mikro szintek megvilágításával teljesebb jelentést kaphattak volna. A három szint együttes kontextusába helyezve a kutatási eredményeket, egyértelműbb lett volna, hogy a disszertáció nem általában, tértől és időtől függetlenül tárgyalja a csoportközi viszonyokat, hanem azokat a közelmúltbeli magyarországi roma/cigány és nem roma/nem cigány diskurzusba helyezi, s a menekültek, köztük a muszlimok sem egyszerűen outgroup tagok, hanem a jelenlegi magyar társadalom xenofób projekcióinak céltáblái.

A makroszintű elemzés rávilágíthatott volna annak okaira, hogy miért élnek Magyarországon, Romániában és Szlovákiában romák magas arányban, szemben Európa más országaival. Ugyancsak nem nyilvánvaló, hogy miért oly megbízhatatlanok a romák számarányaira vonatkozó adatok, különösen Magyarországon (59.o.). Ez az elemzés egyben kulcs lehetne annak megértésében, hogy a romák nem romák körében tapasztalt létszámtúlbecslésének az előítéletességen kívül mi lehet még az oka. Ugyancsak a makro elemzés világíthatna rá arra, hogy a magyar nemzetfelfogás mindkét változatától miért nem idegen a xenofóbia, és miért oly kevésbé jellemző a menekültekkel kapcsolatosan mutatott befogadói attitűd. A muszlimokkal kapcsolatosan a magyar

válaszadók körében észlelt fenyegetés makro-szociológiai elemzése rámutathatott volna a magyar muszlimellenesség speciális, a török hódoltsággal kapcsolatos irodalmi narratíváinak hatásaira, melyek részei a Magyarországon felnövő gyermekek szocializációjának.

A disszertáció jellemzően a vizsgált csoportközi jelenségek mezoszintjén marad. A makroszintű elemzés elmaradása folytán azonban a társadalmi-történelmi eredetű asszociációkkal terhes tudati elemek, jelen esetben csoportnevek, jelen idejű, tétmentes szociálpszichológiai szempontú vizsgálatokba való bevonása szűkíti az interpretációs teret. Különös hangsúllyal esik latba ez a szempont a többségi társadalom roma kisebbséggel kapcsolatos tudattartalmainak vizsgálatakor, hiszen tudjuk, hogy ebben az esetben már a kérdőívben megadott név is számít. A roma/cigány név változatok hatásait érdemes lett volna külön vizsgálni, amire a szerző által mesterien alkalmazott kísérleti módszer kiváltképp alkalmas lehetett volna.

A Tajfel által zseniálisan kikísérletezett csoportközi identitás paradigma jól hasznosul a disszertáció mezoszintű elméleti háttérének kidolgozásában, de látnivaló, hogy ha a Tajfel által üresen hagyott csoport kategorizációkat konkrét jelentéssel rendelkező tartalmakkal töltjük fel, akkor az értelmezésben nem lehet eltekinteni a jelentéseket meghatározó társadalmi-történelmi kontextustól, melyet a roma/cigány és nem roma/nem cigány csoportközi helyzetben mélységesen befolyásol a többség/kisebbség viszony, melynek a kisebbséget sújtó asszimetriáját a kutatásokban alkalmazott kérdőívek itemjei csak részben mutatják.

A roma/cigány és nem roma/nem cigány csoportközi helyzetben feltalálható tudattartalmak teljesebb feltárását eredményezhette volna a roma/cigány perspektíva bekapcsolása a kutatásba, aminek révén kiderülhetett volna, hogy a kisebbség önképében vannak-e nyomai a velük szemben érvényesülő előítéleteknek és sztereotípiáknak, és a többség diszkriminációs nyomása alá helyezett kisebbség tagjai miként viszonyulnak a diszkrimináló többséghez. A hatodik vizsgálatban a roma származású vizsgálati személyek, bár nem voltak sokan, eleve kikerültek a mintából, jóllehet számuk bővítésére és a vizsgálatba való bevonásukra lett volna szükség.

A disszertációra dominánsan jellemző bravúros mezoszintű elemzés csak nyerhetett volna, ha kiegészül a mikroszintű elemzéssel, mely a mért változók összefüggéseire mutatott volna rá a zárt gondolkodásra, a tekintélyelvűsége, a xenofóbiára kiváltképp hajlamosító személyiségváltozókkal.

Az értekezéssel szemben lehetséges kritikai megfontolások sorában említjük az egyes kérdőíves vizsgálatokba bevont személyek nem reprezentatív mintáit, aminek következtében a matematikai statisztikai elemzések tökélye ellenére az eredmények társadalmi értelemben vett érvényessége, a következtetések

általánosíthatósága nem biztosított. Összehasonlításként érdemes lett volna a 2015 és 2020 között országos reprezentatív mintákon végzett hasonló tematikájú survey kutatások eredményeire utalni.

Összefoglalva az opponensi vélemény mondanivalóját, nem lehet kétséges, hogy a szerző eredményes, sikeres kutatómunkát végzett, mely hozzájárul a csoportközi viszonyok szociálpszichológiai problémáinak megértéséhez, s hasznos lehet a mai magyar társadalom közérzetét mélyrehatóan zavaró, mondhatni mérgező roma ellenes és xenofób előítéletek, nézetek, sztereotípiák elleni küzdelemben, melyben minden stakeholder-re szükség van, aki akar, és hajlandó változni és változtatni a helyzeten.

Fentiek alapján nem lehet kétséges, hogy álláspontom szerint Kende Anna disszertációjának nyilvános vitára történő bocsátását feltétlenül javaslom.

a nyilvános vita kitűzésének javaslata,

Budapest, 2022. február 11.

Dr. Csepeli György

a szociológiai tudomány doktora